

FONETIČNO ZAPISOVANJE NAREČNIH ETNOLOŠKIH BESEDIL

LUDVIK KARNIČAR

Prispevek nudi osnovo za razpravo o fonetičnem zapisovanju slovenskih koroških govorov v Avstriji in prikaz transkripcijskih možnosti, kar naj bi služilo zlasti etnologom in literatom, ki imajo željo izražati svoje pesniške misli tudi po domače.

Ključne besede: narečjeslovje, avstrijskokoroška slovenska narečja, narodopisje, zapisovanje narečij.

This article offers a basis for discussing phonetic transcription of Slovenian dialects in Austrian Carinthia and a presentation of transcription methods. This will especially assist ethnologists and men of letters that wish to express their poetic thoughts in their local dialect.

Keywords: dialectology, Slovenian dialects in Austrian Carinthia, ethnography, transcribing dialects.

UVOD

Prispevek naj bi bil osnova za razpravljanje o fonetičnem zapisovanju slovenskih koroških narečnih besedil, hkrati pa prikaz transkripcijskih možnosti, s katerimi se v praksi nenehno srečuje dialektologija – empirična znanost, ki zbira jezikovno gradivo, ga zapisuje ali snema na trak, transkribira, analizira in nato objavlja. Njene izkušnje služijo tudi etnologom, kadar želijo z navajanjem narečnih besed ali besedilnih primerov približati svoj zapis živi besedi. Njihov način zapisovanja je kajpak v primerjavi z znanstvenonarečnim manj zahteven, ker pri tem jezik ni osrednji predmet znanstvene pozornosti. Zapisovalcem ni treba upoštevati vseh glasoslovnih in prozodičnih značilnosti slovenskih koroških narečij, koristno pa bi bilo, če bi fonetični zapis ustrezal tudi jezikoslovnim zahtevam, se pravi, da bi upošteval naglas, po možnosti tudi tonemskega, kvantiteto, kvaliteto samoglasnikov in korelacijo zvonečnosti/nezvonečnosti. Nujno je, da je zapisovalec jezikoslovno izobražen in obvlada narečje, ki ga zapisuje, ter se pred transkribiranjem seznanil z njegovimi osnovami. Če npr. kdo uvrsti /amá:ljo/ in /aná:ljo/ abecedno pod črko *a*, je sicer dobro slišal, ni pa prepoznal globljih koroških glasovnih posebnosti, kajti prvo je žensko ime Amalija, drugo pa psovka kanalja.

Pisati narečno je pravo razkošje, ki močno presega zadovoljevanje naših vsakdanjih intelektualnih potreb, saj smo porabili stoletja, da smo se naučili *na bukle*. Spričo več kot štiridesetih slovenskih govorov je bila potreba po knjižnem jeziku, ki bi govorce najprej povezal v eno jezikovno nacijo, nedvomno velika. Na genialen način je to uspelo v 16. stoletju Primožu Trubarju, šele v 19. stoletju pa je postala volja in želja pripadati enemu jeziku in pisati v njem tako neustavljiva, da je končno normirani slovenski

knjižni jezik poskrbel za pravo eksplozijo literarnega ustvarjanja in prevajanja svetovne literature (*Cvetje iz domačih in tujih logov!*). Vrh tega pa je knjižni jezik odigral odločilno narodotvorno vlogo.

Razumljivo je, da imajo etnološko in narečno navdušeni z narečnimi besedili posebno veselje, ker se z njimi laže poistovetijo kakor s tujimi sestavi priučenega knjižnega jezika, ki jim ni bil položen v zibelko. Kakšen naj bo torej zapis etnološkega narečnega besedila? Kar najbolj preprost in nikakor ne sme spominjati na hieroglif ali *ptičje sledi v snegu*. Častitljiva narečja so temelj vsega našega ustnega izročila, kontinuiteta od praslovanščine do danes in kot taka zaslužijo vso pozornost; iz njih se je v prvi polovici 19. stoletja razvil knjižni jezik, h kateremu je vsaka regija prispevala svoj delež, tudi Koroška.

Pisanje v narečjih pa je drugotnega pomena in le stvar ljudi, ki se nanje spoznajo. Sicer ne moremo pričakovati, da bo kdo začel izdajati narečni časopis, ker bi to pomenilo zožitev komunikacijskega prostora. Kak narečni prispevek pa bi od časa do časa kljub vsemu zelo poživil dolgočasno časopisno branje na Koroškem. Kako živahni so bili npr. prispevki Petrovega Anzeja v *Koroški kroniki* šestdesetih let, ki so jih z užitkom prebirali tudi govorniki, ki niso bili doma iz Doba v Podjuni! Žal razen Šašlovega bisera *Narodno blago iz Roža* [1936] tudi v etnologiji ni omembe vrednih narečnih zapisov. Skupaj z Ramovšem je problem zapisovanja dobro rešil. Za grlni zapornik /k/ je uvedel /q/ – Scheinigg je uporabljal še visoko stoječi znak /ʃ/. Je pa tudi nekaj znakov, ki so za današnjega bralca moteči, zlasti dolgi ozki /ë/, ki zavaja ljudi v smer nemškega preglasa /ö/. Z dvema pikama nad seboj sta označena tudi /i/ in /ë/, ki se v svoji kvaliteti približujeta polglasniku, kar je pretirano in zbuja asociacije z albanščino (glej vokalizem 3. 1. 2.).

Spodbujanje narečnega pisanja pri nas na mukoma opismenjenem Koroškem bi pomenilo vrnitev v 18. stoletje ali na raven izoliranega indijanskega plemena, do katerih imajo zlasti ameriški jezikoslovci sicer velike simpatije. V krajih brez knjižne tradicije pa je pisanje in branje v narečjih edina rešitev za tiste, ki niso imeli priložnosti naučiti se knjižnega jezika, a se še identificirajo z domačo govorico (npr. v Porabju ali Beneški Sloveniji).

GOVORJENA IN PISANA BESEDA

Problematika pisane in govorne besede je stara več stoletij. Jezkoslovci so imeli do njej različni odnos. Absolutno prednost je imel pisani jezik, ki je kot medij za književnost narekoval jezikovno normo, torej to, kar naj bi bilo pravilno, lepo in dobro. Pisna ustalitev je dajala jeziku trajen značaj in težo. Slovnicična pravila zato izhajajo iz pisnih virov.

Govorjeni jezik, zlasti pa narečje kot nižja vrsta jezika, vezana na neko geografsko

omejeno območje, je dolgo veljalo kot nekaj slabšega, ker naj bi bila narečja neorganizirana, brez strukture, brez pravil, skrajno pomanjkljiva glede različnih slovničnih kategorij in na gledališkem odru prikladna kvečjemu za komedije. Šele dialektologija 20. stoletja je to zmoto in predsodke do narečij nekoliko zmanjšala, dvigniti narečja na raven enakovrednih podsistemov pa se ji še ni posrečilo. Stoletja trajajoči predsodki in degradiranje na zgolj socialno zvrst, na jezik manj izobraženih slojev se namreč nadaljuje še danes; žal tudi v slovnica – pa čeprav je Kopitar v svojem naprednem gledanju na jezik že pred 150 leti dajal prednost govornemu besedi (*Redesprache*).

Dejstvo je, da je govorni jezik tisočletja starejši od pisave in, da se najprej naučimo govoriti, nato šele, če sploh, pisati. Se pravi, da v prid govornemu besedi govorijo tudi ontogenetski argumenti. Z govornim je povezana še ena prednost: omogoča nam namreč uporabo zunajjezikovnih možnosti. Sogovorniku lahko npr. povrtamo, mu pokazemo figo, osle ali jezik in sprožimo takojšnjo reakcijo, vsaj besedno. Pisanje pa je nekaj sekundarnega, proces, ki zgolj z grafičnimi znaki beleži to, čemur pravimo jezik.

In v čem je prednost pisane besede? V tem, da se laže ohrani in je torej trajna, navadno bolj formalna, upoštevalna družbene norme. *Što napisano perom, ne vyrubiš toporom* (Kar je napisano s peresom, ne izsekaš s sekiro, pravijo Rusi – Latinci pa *Scripta manent* – Kar je napisano, to ostane). Pisana beseda je osnova vsake kulture in čim starejši so zapisi, tem bolj je utemeljena zgodovinska nekega naroda. Kako ponosni so Hrvati na napise iz 9. stoletja, vklesane v kamen – Branimir dux Croatorum –, ki so na ogled v arheološkem muzeju v Zadru! In kako močno je vplivalo na nastajajočo slovensko narodno zavest odkritje Brižinskih spomenikov leta 1807 v Münchenski knjižnici! Na polovici 19. stoletja so se vsi osveščeni že zavedali zgodovinskih korenin slovenščine. Zapisovanje narečnih besedil ni povezano s posebnimi težavami, ker ne gre za gramatikalizacijo nekega jezika, za katerega bi bilo treba šele ustvariti črke. Tako vlogo sta odlično opravila pred 1000 leti že Ciril in Metod, ki sta iz nič ustvarila glagolico, prvo slovansko abecedo. S funkcionalnogičnimi znaki sta že tedaj izpričala fonološki način mišljenja, kajti uvedla sta črke za vse relevantne glasove solunskega narečja, tudi polglasnika jer /ъ/ in jor /ь/ ter nosnike /q/, /jQ/, /e/ in /jē/. Poabecedila sta narečje in ga dvignila na raven prvega slovanskega kulturnega jezika, ki ga pravoslavni Slovani pri bogoslužju uporabljajo še danes. Tako zahtevna naloga nedolžnega etnologa torej ne čaka. Narečjeslovec ima pri zapisovanju na voljo kar nekaj priporočil, po katerih se lahko zgleduje: pisavo Mednarodnega fonetičnega združenja –*International Phonetic Alphabet* (IPA), *Splošnoslovanskega lingvističnega atlasa* (OLA) in domačo fonetično transkripcijo z izkušnjami več kot 150 let stare slovenske narečjeslovne tradicije, ki pa je žal vse drugo kot enotna. Ni pa odveč, da se s tematiko transkribiranja soočijo tudi koroški etnologi, ki imajo pri svojem terenskem delu opravka predvsem z narečji.

Glede na namembnost transkribiranih besedil bodo na koncu predlagane tri inačice: lingvistična (s tonemskimi opozicijami), nato manj zahtevna za interno rabo (onaglaše-

ni vokali, kvaliteta) ter tretja brez dodatnih diakritičnih znakov za preprostejša besedi-
la, namenjena splošni rabi, npr. bralcem *Novic*.

FONETIČNE PISAVE

1. *International Phonetic Alphabet (IPA)*

Association phonétique international (API) je ustanovila skupinica učiteljev tujih je-
zikov leta 1886 v Franciji. V fonetiki so videli praktičen pripomoček za svoje delo.
Začeli so izdajati revijo v izključno fonetični pisavi. Prva verzija mednarodne fonetične
abecede International Phonetic Alphabet (IPA) je izšla 1888 po načelu: za vsak glas
en znak in v vsakem jeziku enak simbol za enak glasovni pojav. Diakritične znake naj
bi uporabljali le v skrajnih primerih. Pisava IPA se je spreminjala, razširjala – zadnja
posodobljena verzija je iz leta 1996 – in jo danes upoštevajo v slovarjih in učbenikih po
vsem svetu. Združenje ima sedež v Londonu.

Za naše glasove uporablja sledečo transkripcijo:

/ e /	ozki e	/ ε /	široki e
/ o /	ozki o	/ ɔ /	široki o
/ ə /	polglasnik	/ ˜ /	nazalnost
/ ˈ /	resica za kračino	/ : /	dvopičje za dolžino
/ w /	dvoustnični drsnik ɥ	/ j /	palatalni drsnik j
/ ʔ /	glotalni ploziv	/ ɽ /	grlni (rožanski) r
/ ʃ /	pripornik š	/ ʒ /	pripornik ž
/ χ /	velarni pripornik	/ tʃ /	zlitnik č
/ h /	grlni h		

2. *Splošnoslovanski lingvistični atlas (OLA)*

Nič manj pomemben za nas je *Obščeslavjanski lingvističeskij atlas*. Lingvogeografija
je bila predvsem uspešna v romanistiki, npr. pri Francozih (J. Gilliéron, *Atlas Lingui-
stique de la France*, L. Tesnière), nakar so se v tridesetih letih 20. stoletja lotili skupne-
ga jezikovnega atlasa tudi Slovani. Po dolgih razpravah je prišlo do prve konkretizacije
na slavističnem kongresu v Moskvi 1958, pobudnika pa sta bila zlasti R. I. Avanesov
in S. B. Bernštejn. Komisija OLA je k sodelovanju pritegnila tudi zastopnike neslovan-
skih sosednjih držav s slovanskimi manjšinami. Atlas predvideva 850 točk, vsakih 60
km eno; Avstrija je zastopana s po tremi točkami na Koroškem in na Gradiščanskem.
Za Koroško na stičišču zahodnih in južnih Slovanov je to vsekakor premalo. Vprašalni-
ca vsebuje 3407 vprašanj, težišče pa je na fonetiki, morfologiji in besedotvorju. Pripra-
vlja se tudi *Slovenski lingvistični atlas*, ki predvideva na Koroškem 48 točk, vprašanj pa

ima 870 s podobno leksiko kot OLA: kmečki, vsakdanji svet, ki ga obvladajo »idealni govornici«, za katere pa vemo, da jih ni.

V primerjavi z mednarodno fonetično transkripcijo IPA predvideva OLA v skladu z gajico oz. Husovo tradicijo za šumevce /č/ /š/ /ž/, za kračino in dolžino prav tako resico /ʎ/ in dvopičje /:/; enak je znak za grlni zapornik /ʀ/, velarni pripornik pa je /x/. Nazalnost prihaja do izraza s kljukico pod samoglasnikoma: /ɛ/, /o/, ožina *e*-jev in *o*-jev pa s piko: /ɛ̣/, /ọ/, medtem ko se naša široka *e* in *o* (*žena*, *roka*) zaznamujeta tudi že z /ɛ/ in /o/. Kot drsnika se pojavljata /u/ in /i/, znak za grlni *r* pa je /R/.

3. Zapisovanje prozodičnih in glasovnih značilnosti pri Slovencih

Tretja opora je način zapisovanja glasovnih značilnosti v slovenski literaturi. Standardna dela, kot so *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Slovenska slovnica* in *Slovenski pravopis* (SP), zaznamujejo dolžino samoglasnikov z ostrivcem *á*, ta znak na *é*-ju in *ó*-ju hkrati izraža ožino, medtem ko je strešica na *ê* in *ô* znak za njuno širino. Kračino zaznamuje krativec *à*. Tonemske opozicije so v knjižnem jeziku le fakultativno fonološko relevantne – v SSKJ in po novem tudi v SP so navedene v oklepajih –, zato lahko na njihovem mestu nad samoglasnikom stojijo znaki za kvantiteto *á*, *à* in hkrati kvaliteto *é*, *ê* / *ó*, *ô*. Pleteršnik [1894] uporablja znamenja nad vokali za tonemsko naglaševanje, medtem ko znamenja pod *e* in *o* natančneje določajo vokalno kvaliteto (pika, kljukica ali nič).

3.1. Zapisovanje narečnih besedil

Slovenska narečna besedila so, kakor se bomo lahko prepričali, zapisana dokaj neenotno – kolikor zapisovalcev, toliko sistemov. Ko smo hoteli pri *Tezavru koroškega slovenskega ljudskega jezika* standardizirati glasovni inventar slovenskih govorov, smo naleteli na precejšnje težave in morali najprej pripraviti kodirno listo za tiskarno (gl. sliki *1a* in *1b* »goba« [Hafner in Prunč 4., 1994: 50].

Samo za glas /a/ je bilo treba predvideti nad 80 (!) inačic z zgornjimi in spodnjimi diakritičnimi znaki! Najstarejših zapisov od Jarnika do Scheinigga pa se pri tem niti nismo dotaknili, in smo jih zato prevzeli v navednicah. Medtem smo se posodobili in uprabljamo vnašalni sistem ZRCola, ki ga je izumil kolega Peter Weiss z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in s pomočjo katerega je zapisan tudi ta prispevek.¹ O transkripciji in standardizaciji glasoslovnih pojavov pa smo razmišljali že, ko je bil v Tinjah 20.–22. aprila 1976 slovenistični simpozij o dolgoročnem *Projektu o leksikalni inventarizaciji slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*. O znanstveni transkripciji narečij je tedaj predaval G. Neweklowsky.

¹ Kogar zanimajo transkripcijski sistemi koroških govorov in njihova problematika, naj si ogleda poglavje o transkripcijski konkordanci v *Ključu k Tezavru (Schlüssel zum Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten* [Hafner in Prunč 1982: 38–55].

Slika 1a

\$21 {\bf goba -e} {\rm f} {\it a} "Pilz" (I<70>ca, Nec, Sts), "Pilz/Champignon" (I<70>ce), "Schwamm" (Pa) b) 'Herrenpilz' c) 'Baumschwamm' d) 'Schwamm zum Löschen der Tafel' e) 'Hausschwamm' } \dl\ {\it *goban, *gobanja, *gobast, *gobar, *gobav, *gobica, *gobji} \sl\ {\it c) s. hermpilc}

(Raf), GT g<11>\o:\b\à (Pa), KT \h<11>\o:\b\à (Lok), 18 g<52>o:ba (Zda), 59 h<52>o:ba (Zda, Zdb), 68 g<52>o:ba (Zda, Zdb), 69 g<52>o:ba (Zda), 74 h<52>o:ba (Zda), 75 h<52>o:mba (Zda, Zdb) \sim\ h<532>o:ba (Raf), 106 h<11>o:\e\ba (Ka), 109 h<11>\o:\aba (I<70>ce), 119 "h<19>oba" \sim\ "h<11>oba" (Sa), 128 h<11>\o:\b\p\à (I<70>ce), 170 h<11>\o:\b\à (Nec), 187 h<11>\o:\b\p\à \sim\ h<11>\o:\b\p\à (Log), 220 g<11>\o:\ba (Loi).} - {\ub g:} {\rm 5 g<11>o:be (Zda, Zdb), 18, 21 g<52>o:be (Zdb), 76 h<11>\o:\be (Zda).} - {\ub a:} {\rm 64 h<11>\o:\b\è (Zda), 106 h<11>o:\e<22>(Ka).}

\$22 {\ub pl.n/a:} {\rm mP g<52>o:b<24>e \sim\ g<52>o:be (Zda), 5 g<11>o:be (Zda, Zdb), 16 g<52>o:be (Zda, Zdb), 17 g\p<25>\o:\be (Tec), 18, 21 g<52>o:be (Zda), 41 h<52>o:be (Zda, Zdb), 64 h<11>\o:\be (Zda), 71 h<11>\o:\be (Zda, Zdb), 73 g<52>o:ba (Zda, Zdb), 74 h<52>o:ba (Zda), 76 h<11>\o:\be (Zda, Zdb), 93 h<11>\o:\be (Sts), 106 h<11>o:\e\b\E\ (Ka), 122 h\p<11>o:be (<70>SR), 187 h<11>\o:\b\p\è (Log).} - {\ub g:} {\rm P g<52>o:p (I<70>ca), <70>c g<52>o:f (I<70>ca), D g<12>o:f (I<70>cc), V h<11>o:p (I<70>ca), 18 g<516>o:p (Zda), 21 g<516>o:mp \sim\ g<516>o:p (Zda, Zdb) \sim\ g<516>o:mp (Zda), 74 h<516>o:f (Zda, Zdb), 106 h<12>o:\e\b (Ka), 109 h<11>u:\e<22>(I<70>ce).} - {\ub l:} {\rm 122 h<11>o:bah (<70>SR).}

K\$13 {\rm {\ub a:}} 122 "Al prhod<12>\e\ r<11>o<70>ze cv\è<t<11>o pa h<11>obe \h<75>n<11>ij<14>ej\è, bo prh<11>od<14>en sn<11>ih." (<70>SR 84). {\ub b:} 122 "utroc<12>\e\ pa pr<70>zj<11>o p\è\ r t<12>am v<11>ohn<12>\e\ h<11>obe z dr<11>iwja, nas<12>ajan<12>e na q<11>ol<14>ij\è" (<70>SR 64).}

Slika 1b

goba -e f a) "Pilz" (Iča, Nec, Sts), "Pilz/Champignon" (Iče), "Schwamm" (Pa) b) 'Herrenpilz' c) 'Baumschwamm' d) 'Schwamm zum Löschen der Tafel' e) 'Hausschwamm' ∇ *goban, *gobanja, *gobast, *gobar, *gobav, *gobica, *gobji D c) s. hermpilc

sg.n: JT gó:ba (Iča, Iče), P gó:ba (Iča, Ičb), V hó:ba (Iča), KB hó:ba (Sts), O hú:oba (Raf), GT gó:ba (Pa), KT yó:ba (Lok), 18 gó:ba (Zda), 59 hó:ba (Zda, Zdb), 68 gó:ba (Zda, Zdb), 69 gó:ba (Zda), 74 hó:ba (Zda), 75 hó:mba (Zda, Zdb) ~ hó:ba (Raf), 106 hó:aba (Ka), 109 hó:aba (Iče), 119 "hóba" ~ "hóba" (Sa), 128 hó:b'a (Iče), 170 hó:ba (Nec), 187 hó:β'a ~ hó:b'a (Log), 220 gó:ba (Loi). - g: 5 gó:be (Zda, Zdb), 18, 21 gó:be (Zdb), 76 hó:be (Zda). - a: 64 hó:bè (Zda), 106 hó:èb (Ka).

pl.n/a: mP gó:bè ~ gó:be (Zda), 5 gó:be (Zda, Zdb), 16 gó:be (Zda, Zdb), 17 g'è:be (Tec), 18, 21 gó:be (Zda), 41 hó:be (Zda, Zdb), 64 hó:be (Zda), 71 hó:be (Zda, Zdb), 73 gó:ba (Zda, Zdb), 74 hó:ba (Zda), 76 hó:be (Zda, Zdb), 93 hó:be (Sts), 106 hó:èbe (Ka), 122 h'ó:be (ŠR), 187 hó:β'è (Log). - g: P gó:p (Iča), Č gó:f (Iča), D gò:f (Ičc), V hó:p (Iča), 18 gò:p (Zda), 21 gò:mp ~ gò:p (Zda, Zdb) ~ gò:mp (Zda), 74 hò:f (Zda, Zdb), 106 hò:èb (Ka), 109 hú:èb (Iče). - l: 122 hó:bah (ŠR).

○ a) 122 "Al prhodè rōže cvətó pa hóbe yńijjè, bo prhodèn snih." (ŠR 84). b) 122 "utrocè pa pržjó pər tàm vóhnè hóbe z dríwja, nasàjanè na qólijè" (ŠR 64).

3.1.1. Prozodični sistem

Prozodične lastnosti samoglasnikov so nadsegmentne lastnosti, ki ne izhajajo iz položaja govoril, npr. trajnost in ton. Po trajanju so samoglasniki dolgi ali kratki, po tonu pa visoki (cirkumfektirani, padajoči) ali nizki (akutirani, rastoči). Izrazitost po tonu imenujemo naglas, akcent, izrazitost po trajanju pa kvantiteto. Po Jacobsonu in Halleju je kvantiteta celo jezikovno inherenten razločevalni znak in ne prozodični.

Za koroška narečja so značilne opozicije po intonacijah, tonemskosti, kar ugotavlja že Jarnik v svojem opisu koroške narečnih skupine 1842, češ, da je na »Koroškem nekakvo pevanje u izgovaranju«, ne da bi se bil pri tem spuščal v podrobnosti. Te opozicije igrajo oblikorazločevalno vlogo v tonemskih govorih, npr. Obirsko: *mí:z* (dat./ak./lok. sg. »miza«) vs. *mì:z* (gen. pl.), *rí:ba* (nom. sg. »riba«) vs. *rì:ba* (3. os. sg. »ribati«), *pwà:wa* (3. os. sg. »plavati«) vs. *pwá:wa* (nom. sg. f. »plav«), *utpár:wa* (1-part. f. sg. »odpreti«) vs. *utp̄r:wa* (1-part.dl.m.), *dá:wa* (1-part. sg. f. »dati«) vs. *dà:wa* (1-part. dl. m.) ali vzhodni Podjuni (P. Zdovc): *smwá:wə* (ak. sg. »smola«) vs. *smwà:wə* (instr. sg.), *lí:əta* (3. sg. »letati«) vs. *lì:əta* (nom. pl. »leto«), *dí:əta* (nom. sg. »dete«) vs. *dì:əta* (2. os. sg. »deti«), *mí:za* (nom. sg. »miza«) vs. *mì:za* (nom. pl.). Pri mlajši generaciji se ta posebnost pod vplivom nemščine ali pa kot znak splošne agonije narečij začenja izgubljati. Škoda, kajti kot ena od koroških jezikovnih prepoznavnosti so tonemske opozicije gotovo ostrile sluh in posluš in prispevale svoje, da smo Korošci svojčas veljali za dobre pevce in bili drugim za *mušter*.

V knjižni slovenščini je intonacija vezana na dolge zloge. Akut in cirkumfleks označujeta zato vedno dolgo kvantiteto. Tonemskost je tako v hierarhiji prozodije na prvem mestu, saj zunaj nje kvantitet ni. V nekaterih koroških narečjih pa je stvar bolj zapletena: V Selah so na primer zaradi umika akcenta za eno mesto na levo (*hodíti* > *xótt*, *noží* > *nóž*, *psù* > *p's* itd.), na Zilji pa zaradi krajšanja dolgih samoglasnikov v zaprtih zlogih mogoče intonacijske opozicije tudi na kratkih zlogih. Se pravi, da imamo opraviti z »novoštokavskim sistemom«, kjer potrebujemo znamenje za akut – dolžina in nizki ton /´/, cirkumfleks – dolžina in visoki ton /˘/, brevis – kračina in nizki ton /˘˘/ in dvojni brevis – kračina in visoki ton /˘˘˘/. Takega sistema se je posluževalo starejše jezikoslovje, tudi A. V. Isačenko v svojem opisu govora vasi Sele v Rožu. Vokalno kvaliteto je zaznamoval z znamenji pod samoglasniki. Nekako od sredine sedemdesetih let sem pa se v znanstveni transkripciji uveljavlja zapisovanje kvantitet (dolžine in kračine) s pomočjo dvopičja in apostrofa, diakritična znaka nad samoglasniki /´/, /˘/ /ponazarjata tonemsko naglaševanje, kvaliteta pa prihaja do izraza *z / ε / in / ɔ /*.

Take potankosti pa so za etnologue redundantne, tako da za zapisovanje v glavnem zadostiča mesto naglasa brez kvantitet, kvalitet ali celo tonemskega naglaševanja. Pri zapisovanju se je namreč treba vedno zavedati tudi tehnične, grafične plati – kako npr. stiskati štiri diakritične znake na enem samoglasniku, kot je dolgi, cirkumfletkirani in nazalizirani široki /o/. Vsekakor to naj ne bi bil problem narodopisja.

3.1.2. Vokalizem

Samoglasniški sistem večine koroških slovenskih narečij je diftongičen in zastopan z vokali *i, e, e* (= *ε*), *a, o, o* (= *ɔ*), *u, ə* ter zlogotvorni *ər* – pri čemer enaka distribucija še ne pomeni enake frekvenčnosti glede na izvor samoglasnika, možni dvoglasniki pa so *i:ə, e:ə, e:a, o:a, o:ə* in *u:ə*. Pri *ea* in *oa* je lahko dolg ali kratek prvi ali drugi del diftonga (*tr'oak, reá:kwa*).

Ozka samoglasniška kvaliteta *e*-ja in *o*-ja se lahko ponazarja s piko pod *e*-jem oz. *o*-jem, široka *e* in *o* pa sta brez nje. Ta način zapisovanja se vsekakor kaže še najbolj praktičen, če bi že kdo hotel v etnološkem zapisu razlikovati med ozkim in širokim *e*. Polglasnik /ə/, ki je zelo pogost že zaradi vokalne redukcije, in bi ga morale poznati vse tiskarne, ne bo delal težav, ker je reducirani glas predviden kot poseben znak na Oknih in ga je treba samo naložiti. Resica (apostrof) /' / stoji pred kratko naglašanim zlogom, lahko pa služi tudi za ponazoritev zadnjega naglašenege zloga rožanskega akuta: *qrá:w'a*.

Nosni *o* oz. široki refleks za *e > a* sta lahko fonološko relevantna, npr. v Podjuni: *pá:sti* (gen. sg. f. »past«) vs. *pá:sti* (gen.dat. sg. f. »pest«), *wá:ča* (nom. sg. m. »oček«) vs. *wá:ča* (nom. sg. f. »leča«), *rà:t* (nom. sg. m. »nasvet«) vs. *rà:t* (»red«), ali v Selah: *q'qj* (nom. sg. »konj«), *q'qj* (nom. pl. »konj«) vs. *q'qj* (koj, »le«). Za nosnost uporablja IPA francoski znak tilde nad samoglasnikom /˜/, v slavistiki pa je bolj v navadi kljukica pod *o, e* ali *a*, zopet drugi narečjeslovci pa iz praktičnih razlogov zaznamujejo nosnost z /^N/ *oziroma* /ⁿ/ za vokalom (na pó:"tə).

Pisanje treme (dveh zaporednih pik) za označitev ozkega *e*-ja /*ë*/ pa tudi na *i*-ju /*ï*/ je zgodovinska navlaka in popolnoma nepotrebna, ker ta dva znaka ne zaznamujeta nobene fonološke opozicije; v Sloveniji, kjer terena ne poznajo tako dobro, mislijo, da gre za nemški preglasni /*ö*/, in temu podobno izgovarjajo celo pri petju (*Je pa dōčva v Rožocə zatožava me!*).

3.1.3. Zvočniki

Za palatalni /*ñ*/ (npr. v besedi *konj*) se pojavljajo na Koroškem zobni /*n*/ (Lepena: /*sm pa qóna s qrána p'elul*/, mehki /*ñ*/ in /*ŋ*/, ki nazalizira samoglasniško okolje, tako v Selah *št̃:žži, jh̃q:w* (»štenge«, »njegov«).

Ker jezik na vasi še zdaleč ni samo narečen, je pogosto slišati tudi zobni /*v*/ v citatnih besedah in pri petju. Koroški dvoustnični /*w*/ *oziroma* /*u*/, ki zastopa knjižna /*ll*/ in /*vl*/, se je dolgo časa zapisoval s simpatičnim *u*-jem, zadnje čase pa iz tipografskih razlogov z /*w*/ . Enako velja za drsnik /*i*/, ki ga je zdaj nadomestil bolj praktični /*j*/.

Vokoide narečjeslovci beležijo s krožcem pod *m, n* in *l*: *sm̃ jè:du, d'ek̃č, rè:s̃ŋ* (»res«) itn., odvisno od hitrosti govorjenja, v etnologiji si ta znak lahko prihranimo.

Uvularni, grlni /*r*/, OLA /*R*/ (pogrkavanje), piše Isačenko s piko nad njim /*ř*/, v tezavru zato uporabljamo znak IPA /*ʀ*/ . Lahko bi ga pisali tudi z velikim /*R*/, ni pa ga treba posebej zaznamovati, kakor tudi ne koronalnega /*r*/ v Podjuni in na Zilji, kjer sta regionalni varianti. Apikalni /*r*/ pa je moč slišati le še kje na kakšnem odru. Ne škodi karieri,

če ga kdo ima: v Burgtheatru na Dunaju je gotovo znak kvalitete, na Koroškem se je vsekakor izgubil.

3.1.4. Soglasniki

Med zaporniki je za nas zanimiv laringalni ploziv, grlni zapornik, ki ga OLA in IPA pišeta z /ʔ/. Namesto njega predlagam v slovenski dialektologiji udomačeni /q/, ki ga uprabljajo Šašel, Isačenko in drugi (*qrá:wa* vs. *ʔrá:wa*, *qaqú:* vs. *ʔaʔú:*). Nekateri ga pišejo s *k*-jem v oklepaju – (*k*)*rá:wa* –, kar pa je še bolj neestetsko kot naš »arabski« /q/. U. Jarnik pravi da se »izgovara sasvim tiho«, da si ga najlaže predstavljamo v nikalnici *Nak!* Sovpada s trdim vokaličnim nastavkom in bi ga lahko pisali brez znaka, kar dokazuje vprašalnica *à:?* (ka = »kaj«) ali zapis že omenjene *amá:lje* in *aná:lje!*

Za nezveneči velar /h/ stoji v narečjeslovju grški znak hi /χ/, v narodopisju bi zadostoval navadni mali /x/, če narečje sploh loči zveneči laringalni *h* (nekateri narečjeslovci ga pišejo z gamo /ɣ/) od velarnega /x/ (*Mixa še miha*); uporabljanje nemškega *ch*-ja za velarnost se mi zdi odveč. Verjetno pa bo le redkokdaj prišlo do minimalne opozicije med /h/ in /x/, toda mogoče je, npr. rožansko *Qôha pelate?* (koga peljete?) *Qóxa!* (koha = kuharja). Kjer te opozicije ni, zadošča /h/. Spirantizirane nezvočnike bi kazalo zapisovati s podčrtavanjem: *ḅ*, *ḍ*, sicer pa je pri tem zapisu treba biti previden, kajti zgodi se, da informant pozabi na protezo.

Drugi glasovi niso potrebni komentarja. Končujem optimistično z ruskim pesnikom J. Brodskim: *In ko je končno vse pisava, vlada črnota namesto luči!*

MOŽNE TRANSKRIPCIJE IN RAZPREDELNICA SOGLASNIKOV

Na osnovi treh narečnih zapisov iz Rinkol, z Brda pri Šmohorju in z Obirskega sledijo po tri ponujene transkripcije, ena zahtevnejša (z intonacijami in kvalitetami), druga z onaglašeniimi zlogi (dolžina, kračina, kvaliteta pri e/o), tretja pa brez prozodičnih znamenj:

1. Rinkole (Paul Zdovc, *Die Mundart des Südöstlichen Jauntales in Kärnten, Dunaj 1969, XIII*)

... uní²x je ta u²š¹iki bi²u p²r i²ógrex²; tísti s t²k lūmpa-
li anbárt p²r Qmri³ u² Ūg²rčex. P²úale sta pa z brát²m š²úá napré,
je pa p²l²ian bi² u², ie pa p²q̄du.

1.1. Z intonacijami na dolžinah / ^ / / ' / in ɛ / e / ɔ / o

... uníæx je ta wějki biæw pær jógregx; tisti s t'æk lúmpali anbárt pær ómri w Úgrčex. Pwále sta pa z brátm šwá napré, je pa p'ijan biæw, je pa pòdu.

1.2. S kvantitetami in kvalitetami: ɛ / e / ɔ / o

.... uníæx je ta wějki biæw pær jógregx; tisti s tæk lúmpali anbárt pær ómri w Úgrčex. Pwále sta pa z brátm šwá napré, je pa pijan biæw, je pa pòdu.

1.3. Brez prozodičnih znamenj

.... uníæx je ta wejki biæw pær jógregx; tisti s tæk lumpali anbart pær Omri w Ugrčex. Pwale sta pa z bratm šwa napre, je pa pijan biæw, je pa podu.

2. Brdo pri Šmohorju (Tine Logar, *Slovenska narečja*, Ljubljana 1975, 61.)

Nəbà:rt je bwa nə mi:šəca pa je lɛ:zwa skuəs pù:ət pa sə je črɛ:wəco pətərɣaa. Pa pù:əšle je šwa k šù:starjə pa ɣa je pərsí:a, da bi črɛ:wəco pərsí:woy. Pa je šù:star rɛ:kə: „Dej mə mə:st!” Pù:əšle je š'wa k svi:ňe pa je réakwa: „Dej mə mə:st!” Pa je svi:ňa réakwa: „Dej mə sí:rk!” Pa pù:əšle je š'wa k sí:rkə pa je réakwa: „Dej mə nə čú:rč!” Pa sí:rk je rɛ:kə: „Mə:rəš mə dá:tɛ ɣnù:ɟ, da bom rà:su.” Pa je š'wa χ krá:bɛ pa je réakwa: „Dej mə ɣnù:ɟ!” Pa krá:a je réakwa: „Dej mə fù:tər!” Pa je zé:a flink nə kóaso pa je š'wa fù:tər sí:əč. Pa je dá:a krá:bɛ fù:tər, pa je krá:a dá:a ɣnù:ɟ, pa ɣnù:ɟ je pətrɛ:swa sí:rkə, pa sí:rk je je dá:y čú:rč, pa čú:rč je dá:a svi:ňe, pa svi:ňa jɛ je dá:a mə:st, pa z mastjə: je lətɛ:a k šù:starjə pa šù:star je črɛ:wəco pərsí:woy. Pa je mi:šəca šə nəbà:rt lɛ:zwa skuəs pù:ət pa sə je šə nəbà:rt črɛ:wəco pətərɣaa.

2.1. Z intonacijami na dolžinah / ^ / / ' / in ɛ / e, / ɔ / o

Nəbàrt je bwa nə mīšəca pa je lɛzwa skuəs pùət pa sə je črɛwəco pətərhaa. Pa pùəšle je šwa k šústarjo pa ha je pərsía, da bi črɛwəco pərsíwəw. Pa je šústar rɛko : D'ej me mást!

2.2. S kvantitetami in kvalitetami: ɛ / e, / ɔ / o

Nəbárt je bwa nə míšəca pa je lɛzwa skuəs pùət pa sə je črɛwəco pətərhaa. Pa púəšle je šwa k šústarjo pa ha je pərsía, da bi črɛwəco pərsíwəw. Pa je šústar rɛko : Dèj me mást!

2.3. Brez prozodičnih znamenj

Nəbart je bwa nə míšəca pa je lezwa skuəs puət pa sə je črewəco pətərhaa. Pa puəšle je šwa k šustarjo pa ha je pərsia, da bi črewəco pərsíwəw. Pa je šustar reko : Dej me mast!

3. Obirsko (Ludwig Karničar, *Der Obir-Dialekt in Kärnten*, Wien 1990, 326)

14.4 [O] F.P. v. 12.1

Na nem qrà:j je pa fù:rman zwór:jjen mèw, pa t̃əq uzi:hwu pa t̃əq wp̃əw, da „sà:m b̃ò:χ mə pumá:j,“ pa „sà:m b̃ò:χ mə pumá:j,“ pa „q̃əq m j̃ès uzi:hnu.“ P̃èə:t̃ər j djà:w : „L̃ej, se spumí:ja na bó:ha, réma pa pumá:jma.“ „O:“ j djà:w b̃ò:χ, „za q̃ə pa d̃ə, s̃ə ma q̃əw, bu ž̃ə wzí:hnu.“ Hr̃éə: napré:j. Sp̃èə:t̃ mèw h̃édən zwór:jjen. T̃i:st pa t̃əq ql̃èə:w, q̃à:r se j d̃əw, t̃əq dú:šu se. „Pú:a,“ j djà:w, „h̃i:lima, pušú:ši, q̃əq preql̃i:ja. Da nə b̃òə: w̃èč, buma pa wz̃əhnù:wa.“

3.1. Z intonacijami na dolžinah / ^ /, / ' / in kračinah (v transkripciji niso upošte-vane); ɸ / e, / ɔ / o

Na nem qr̃aj je pa fūrman zwórjen m'ew, pa t'əq uzíhwu pa t'əq wp'əw, da s̃əm b̃əx mə pumáj, pa s̃əm b̃əx mə pumáj, pa q'əq m j'es uzíhnu. P̃èə:t̃ər j djaw: L'ej, se spumíja na bóha, r'ema pa pumájma.

3.2. S kvantitetami in kvalitetami: ɸ / e / ɔ / o

Na nem qr̃aj je pa fūrman zwórjen m'ew, pa t'əq uzíhwu pa t'əq wp'əw, da s̃əm b̃əx mə pumáj, pa s̃əm b̃əx mə pumáj, pa q'əq m j'es uzíhnu. P̃èə:t̃ər j djaw: L'ej, se spumíja na bóha, r'ema pa pumájma.

3.3. Brez prozodičnih znamenj

Na nem qraj je pa furman zwərjen mew, pa t̃əq uzihwu pa t̃əq wp̃əw, da sam box mə pumaj, pa sam box mə pumaj, pa q̃əq m jes uzihnu. P̃èə:t̃ər j djaw: Lej, se spumija na boha, rema pa pumajma.

4. PREGLED SOGLASNIKOV:

	lab.	alveol.	prepalat.	palat.	velar.	laring.
Zaporniki	p b	t d			k g	q
Priporniki	f <u>b</u>	s z <u>d</u>		š ž	x	h
Zlitniki		c		č		
Nosniki	m	n			ń ĵ	
Drsniki	w				j	

SKLEP

Za zaključek in v pogum zainteresiranim naj poudarim, da je vsakršno narečno zapisovanje besedil predvsem le vizualen pripomoček, namenjen bolj ušesom kot očem. Dialektologija nikakor ni kriptična znanost, dostopna le izbranim, zato tako zapisovanje lahko uporablja vsakdo, ki mu je do tega; vprašanje pa je, ali je to zares potrebno. Mišlim pa, da bi bilo v imenitni seriji *Tako smo živeli* zaradi arhaičnih koroških posebnosti (glasoslovje, besedni red, besedje, skladnja) občasno le potrebno in pametno, da bi se zapis kar se da približal govornemu besedi in bi se na ta način ohranile večja avtentičnost koroške samobitnosti, zlasti pa meje jezikovnega sveta zadnjih še *nepofarderbanih* Karantancev.

LITERATURA IN VIRI

Hafner, Stanislaus in Erich Prunč (ur.)

1982–2007 *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Karničar, Ludwig

1990 *Der Obir-Dialekt in Kärnten. Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Logar, Tine

1975 *Slovenska narečja. Besedila*. Zbral in uredil Tone Logar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Pleteršnik, Maks

2006 [1894–95] *Slovensko nemški slovar. Transliterirana izdaja*. (2. zv.) Ljubljana: Založba ZRC.

Šašel, Josip

1936 *Narodno blago iz Roža*. Maribor: Zgodovinsko društvo.

Makarovič, Marija (ur.)

1994–2004 *Tako smo živeli*. Življenjepisi koroških Slovencev 1–12. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba.

Zdovc, Paul

1968 *Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten. Lautlehre und Akzent der Mundart der Poljanci*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien.

PHONETIC TRANSCRIPTION OF DIALECT ETHNOLOGY TEXTS

Proceeding from the issues of the written and spoken word, the author discusses the transcription of dialect texts or texts closely connected with dialects, with which he seeks to assist the Carinthians

(especially those interested in ethnography) and poets that would like to write in their rich local dialect. The purpose of this article is not to turn the wheel of history into the past and convince readers that phonetic transcription is required five hundred years after Primož Trubar. Following the presentation of transcription methods used in IPA, the OLA, and Slovenian dialectology tradition, the author focuses on typical Carinthian phonological phenomena and suggests that the transcription be as simple as possible, without marking tonemic accentuation, and with as few diacritic signs as possible. Marking the accent position and perhaps also the quantities connected with it would completely suffice, whereas marking quality with a circumflex would be optional. Text intelligibility is connected with the graphic image of individual sounds; the schwa sign must be included among the vocals, the opposition of the glottal and velar fricatives /h/ vs. /x/ should be distinguished among consonants, and a symbol for the Rosental glottal occlusive /q/, which is used in k-position, should be introduced. In conclusion, the author believes that any dialect transcription is merely a visual aid intended more for the ears than the eyes.

Prof. dr. Ludvik Karničar, Universität Graz, Institut für Slawistik,
Merangasse 70, A-8010 Graz/Gradec, Avstrija

